

СЕЋАЊА НА ОКТОБАРСКЕ ДАНЕ 1918. ГОДИНЕ*

Половином месеца октобра 1918. допутовали су из Земуна у Беч с лажним исправама, у униформама аустроугарске војске, млади земунски грађани Гаврило и Јован Томић, иначе немобилисани припадници илегалног „зеленог кадра“. У једној бечкој гостионици, коју је држао њихов познаник, југословенски оријентисани Словенац, упознали су се с резервним потпоручником српске војске Драгишом Ераковићем тек побеглим из заробљеничког логора, који је био у униформи аустријског подофицира. Уз помоћ гостионичара Земунци су се одмах спријатељили с Београђанином Ераковићем, који им се поверио и изразио жељу да му као сународници помогну да се што пре пребаци у Земун, односно у суседни Београд, како би успоставио везу са српском војском.

На путовању за Земун, у последњем вагону возне композиције, упознали су се с илегалном групом наоружаних „зеленокадроваца“, с којима су извели неколико акција против аустроугарске државне имовине и органа власти. Осим оштећења телефонско-телеграфских стубова поред железничке пруге, на којима су разбијане керамичке чашице и кидане жице, у Новом Саду извршен је препад на велику касарну. Последња акција односи се на тада погранични Земун и Београд, који се ослобађао трогодишње аустро-немачке окупације.

Пут од Новог Сада до Земуна водио је младе патриоте последње седмице октобра 1918. године преко Сремских Карловаца, Старих и Нових Бановаца. Негде на овом маршу растали су се с групом „зеленокадроваца“, храбрих, веома смелих младића, с којима су се у овим тешким приликама брзо спријатељили јер су их везивале исте

* Види нап. 1

тежње и родољубива осећања. После напора, које је младост савладала, треће ноћи стигли су млади Земунци и потпоручник Ераковић у Земун.

У Земуну се још увек налазила и осећала аустроугарска власт. Војска и управни органи извршавали су наређења виших установа и команди. Пријатељи Томићевих и други грађани обавестили суridoшле о приликама у граду, и стога је одбегли аустроугарски заробљеник, потпоручник Ераковић, који је желео да се што пре повеже с наступајућим јединицама српске војске, смештен у једну скривенију дворишну собу у кући познате земунске породице Томић, у Николајевској улици број 25.²

Приспела тројка одмах је сазнала да су грађани Земуна већ упознати с догађајима у Новом Саду и да је то на грађанство оставило јак утисак. Она је такође сазнала и једну важну земунску новост: установљен је „грађански Месни одбор Народног већа за град Земун“, којем је био задатак „да као орган Народног већа извршује његове одредбе, да се брине за потребе града и грађанства и напосе за заштиту и сигурност свих држављана“. На челу основаног Месног одбора били су адвокат др Светислав Поповић (председник) и адвокат и књижевник др Живко Бертић (потпредседник).³

Већ прве ноћи, у саму поноћ, Г. Томић организовао је састанак потпоручника Ераковића с члановима Месног одбора Народног већа др С. Поповићем и Стеваном Караматом.⁴ Потпоручник Ераковић детаљно је упознао наведене чланове МО с приликама у даљој позадини и препад у Новом Саду, а они су га обавестили о великој забуни која је наступила код аустро-немачких војних установа услед поремећености на телефонским и телеграфским везама с

Пештом и Бечом. Осећање неизвесности појачано је све неповољнијим извештајима с јужног фронта, одакле су се повлачиле аустроугарске и немачке јединице. Неизвесност и забринутост захватиле су и грађане Земуна, мада су свакидашњи призори повлачења непријатељских војника изазивали потајна радовања и наде да ће ускоро доћи и дан слободе. Непријатна осећања земунских родољуба била су изазвана, такође, доласком немачке артиљерије и њеним размештањем дуж Бежанијске и Земунске косе. Прилично узбуђени грађани скоро су чврсто веровали, не без основе, да ће погранична линија Саве и Дунава и њени истурени градови, ко зна по који пут, као у прошлости, поново постати попришта жестоких ратних окршаја, у првом реду оштрих двела између савезничке и немачке артиљерије, јер су после пораза код Ниша Макензенове дивизије дале већи отпор наступајућим дивизијама српске I армије једино код Алексинца, Крушевца, Параћина и Крагујевца.⁵ Међутим, приликом овог разговора сви су се сложили с мишљењем Ст. Карамате да су вести о збивањима у позадини охрабрујуће деловале на српско становништво Земуна, које се дотада налазило, из разних, разумљивих разлога, у „тешком психичком стању и сталној забринутости“.

После те ноћи потпоручник Ераковић имао је још два састанка с др Св. Поповићем и Ст. Караматом. На наредном састанку једна вест изазвала је нарочиту пажњу присутних и живу дискусију. У земунско пристаниште претходног дана стигао је из Беча велики путнички брод „Радецки“ и по наређењу, које је имало заповедништво, брод је сутрадан ујутру требало да се преко Новог Сада и Пеште врати у престони Беч. Потпоручник Ераковић, саслушавши ову вест, мислио је најпре да се ради о неком мађарском броду и није јој поклањао посебну пажњу. Међутим, када је сазнао да је заповедник брода земунски Србин Андрија Јелача,⁶ инсистирао је на томе да се изведе једна акција од важности за Земун и за остале наше крајеве који су се већ два столећа налазили под туђинском влашћу.

Скривање бечке лађе

У тим тренуцима разговора, по примеру акција које су млади патриоти извели у Новом Саду и другим местима, жар одушевљења захватио је и припаднике старијег нараштаја, тако да су и они били решени да прихвате сваки смелији план који ће

допринети општој ствари. Др Св. Поповић и Ст. Карамата, према сећању неких савременика, показали су се у том тренутку одважни родољуби јер су се сагласили с предлогом потпоручника Ераковића да се путнички брод „Радецки“ мора спречити да отплови за Беч. На ову одлуку утицало је, такође, обавештење, добијено преко анонимног аустроугарског официра српске националности из Београда, да аустро-немачке трупе треба да се за два дана повуку из Београда преко Саве и Дунава. Одмах је решено да се исте ноћи успостави веза с капетаном Јелачом и да се ауторитетом поменутих земунских грађана и жељом присутног официра српске војске утиче на заповедника брода да прихвати њихов план.

Сви присутни имали су у виду да се у Земуну налазе органи аустроугарске власти, па су стога поручили капетану Јелачи да само привидно изврши раније добијено наређење. Он треба да отплови из земунског пристаништа у одређени час, да се усидри на левој, шумовитој обали Дунава и да сачека њихова даља упутства.

Контакт с капетаном Јелачом у тајности је успостављен исте ноћи. Саслушавши жељу и намере ове групе родољуба, национално свесни заповедник брода, „добар Србин“, како се то говорило, без резерве је прихватио план и ставио је брод на располагање члановима Месног одбора Народног већа за град Земун. У рано јутро брод „Радецки“ је испловио из пристаништа и око један километар узводно сакрио се поред неког шипрага, чекајући, како је договорено, нова наређења. Део планираног задатка био је испуњен: у поседу српских патриота налазила се једна пловна јединица непријатеља.

Повлачење непријатеља преко Саве

У ноћи између 31. октобра и 1. новембра прелазиле су непријатељске јединице реку Саву и све до око поднева у Земуну била је велика гужва: војници, запреге, коморе и стока кретали су се главном земунском улицом у правцу Батајнице. То су биле последње формације, највећим делом немачке, које су се виделе у центру Земуна. На појединим тачкама периферије града налазили су се немачки војници под заштитом артиљеријских оруђа. Напетост у граду допуњавале су експлозије које су долазиле с београдске стране и с реке Саве. У јутарњим часовима чуле су се мање експлозије које су означавале да је почело уништавање великог понгонског моста на

Земун крајем октобра 1918. године: колона аустријских војника, напустивши Београд, повлачи се Главном улицом (Ул. маршала Тита).

Zemun à la fin du mois d'octobre 1918: une colonne des soldats autrichiens, après avoir quitté Belgrade, se retire le long de la Rue principale (rue Maršala Tita actuelle).

Сави. Нешто после 12 часова одјекнула је снажна детонација, која је пратила рушење средњег распона гвозденог железничког моста.⁷

Тог дана, 1. новембра, Београд је доживео велико славље. У преподневним часовима ушла је прва извидница, а затим су пристигле мање јединице редовне војске, које су биле одушевљено дочекане. Око 11 часова два непријатељска авиона, која су у ниском лету надлетала град, могла су утврдити раздрагано расположење слободних становника Београда.⁸

Када се спустило вече, у Земуну се све смирило. Град су напустили и последњи заостали војници. Он је остао пуст; у истом стању било је и земунско пристаниште, у којем се није налазио ниједан пловни објекат. У даљини догревао је запаљени понтонски мост уз одсјаје пламених језика који су лизали површину савске воде.⁹

Поноћни скуп у Магистрату

На тајном поноћном састанку у згради земунског Градског поглаварства (нови Ма-

гистрат), поред једне запаљене свеће, били су се сакупили ради договора др Св. Поповић, Ст. Карамата, потпоручник Ераковић и Г. Томић. Једна важна вест, достављена преко поузданих, наших људи који су се налазили у аустроугарској војсци, обрадовала је организаторе планиране акције: немачке јединице напустиће тачно у 1 час после поноћи своје положаје. Вест је била неочекивана, и зато су учесници скупа одлучили да сачекају извештаје о дефинитивном извлачењу и одласку немачких батерија са западних узвишица у непосредној близини града. Потпоручник Ераковић инсистирао је да се крене за Београд чим буде примљен повољан извештај. Присутни су одмах приметили да постоји могућност да су Дунавски рукавац и река Сава код Калемегдана минирани, да немачке јединице у повлачењу предузимају разне мере обезбеђења. Ова опрезност брзом асоцијацијом повлачила је и друге. Морало се, на пример, мислити и на ситуацију у којој би се брод нашао када би се у рану зору приближио београдској тврђави. Зар се не би могло десити, мислили су једни, да га

бомбардује артиљерија српске војске, којој тако радосно хитају у сусрет неослобођени сународници. Скуп је био уверен да Врховна команда српске војске, чије су јединице 1. новембра допрле до Саве и Дунава, очекује јачи отпор непријатеља, који ће користити ширину река и утврђене положаје. Пре доношења коначне одлуке учесници су истицали да је потребна опрезност због очигледних опасности, али је победило одушевљење за слободу. Требало је што пре упознати српску војску с приликама у граду и расположењем становника, требало је предати ослободилачкој војсци један пловни објекат да брже изврши своју мисију ослобађања и припајања ових крајева. И најзад, сви су прихватили да се још исте ноћи пође за Београд и да се преда брод и град.

Предаја брода „Радецки“

„Сећам се да сам у том свечаном тренутку био импресиониран пожртвовањем за општу ствар, које се тако изразито испољило пре освита зоре 2. новембра 1918.

Земун 5. новембра 1918. године: чета српских војника, испред које земунски соколи носе српску, хрватску и словеначку заставу, пролази Главном улицом (Ул. маршала Тита).

Zemun le 5 novembre 1918 — un détachement de soldats serbes précédés des «Sokol» de Zemun portant les drapeaux serbe, croate et slovènes, passe dans la Grande rue (rue Maršala Tita).

године“, изјавио је после протеклих педесет година један од учесника овог скупа. После донесене одлуке није се дангубило. Капетан Јелача, који је брод стално држао „под паром“, добио је налог да с досадашњег боравишта пристане с бродом уз стари дунавски штек, на који управо води данашња Његошева улица.

Око три часа учесници поноћног скупа и брод „Радецки“ били су на пристаништу. Иако су се сви наведени договори и радње обављали у тајности, код приступног моста назирале су се групице грађана, људи и жена, који су дошли да испрате смеле родољубе. Они су им тихо кроз ноћ довикивали: „Срећан вам пут! Поздравите нашу војску! Нека нам дођу што пре!“

„Завладала је нека свечана атмосфера када нас је капетан Јелача дочекао на броду. Био је узбуђен као и сви ми. У знак захвалности и признања стегосмо му руку. Ради кратког договора повукли смо се на задњу палубу брода“, записао је поменути учесник и каже да су се, због могућности да предњи део брода наиђе на подводну мину, налазили на самом крају друге поло-

вине брода за све време пловидбе. Договорили су се с капетаном да брод плови лагано и опрезно, тако да се у само свануће, кад брод постане видљив, нађе пред београдском тврђавом и да се на врху велике катарке истакне већа бела заставица.

„Била је то тајанствена, али у исто време и веома свечана ноћ. Брод „Радецки“ клизио је дуж Дунавског рукавца ка ушћу реке Саве. Осим тихог рада бродске машине и шума воде, уз меко лепршање заставе, све остало утопило се у тишину мрака... Мноштво мисли потисло је жељу за разговором... Страховали смо сви да се ова свечана возња нечим не поремети и уништи. Били смо поносни што први преко Дунава и Саве уручујемо поздраве и жеље једног неослобођеног града, што победоносној војсци предајемо брод који ће јој омогућити да с опустелог савског пристаништа без тешкоћа пребаци своје јединице у крајеве наше проширене отаџбине... Све се одвијало онако како смо предвиђали“, закључено је у белешкама о тој пловидби. У само свитање дана брод се нашао пред бедемима Београда. „Код свих нас“, наставља очевидац догађаја, „узбуђење је било на врхунцу. Посматрам потпоручника Ераковића, који погледом гута Тврђаву док му низ образе клизе сузе. Гледам како Ст. Карамата прилази потпоручнику, како из унутрашњег џепа вади орден светог Саве са свиленом траком за врат, који је добио од српске владе за свој рад, и показује му. У том тренутку наш брод направи заокрет и упути се ка савском пристаништу. Били смо сви на крову брода и посматрасмо град. Ено Карађорђево улице и познате жуте зграде хотела „Крагујевац“. Обала је пуста и неуређена. На реци нема ниједног чамца, на обали ниједног војника! Најзад, на десетак метара од обале спазили смо официра са шлемом на глави, у дугачком плавој шињелу и са жутим кожним камашнама. Брод се приближио на петнаестак метара од обале. Потпоручник Ераковић полугласно нам саопшти:

— Изгледа да су у Београду Французи...

С брода се откотрља сидро и он стаде. У спуштени бродски чамац сиђосмо нас четворица и брзо приспесмо на обалу. С потпоручником Ераковићем на челу упутили смо се француском официру и потпоручник му на француском језику објасни разлоге нашег доласка. И тада се десило изненађење. „Француски“ официр је на нашем језику ословио потпоручника његовим именом:

Капетан брода „Radetzky“, Андрија Јелача

Le capitaine du navire «Radotsky» Andrija Jelača.

— Шта се то дешава? Откуда ти Ераковићу?!

О врату је имао велики војни доглед и тада смо схватили да је пратио кретање нашег брода. Када је подигао шлем и показао лице, он упита:

— Па, зар ме не познајеш? Ја сам капетан Бојан Јаворац.

Тада су ратни другови пали један другоме у загрљај. Пре три године били су водници у истој чети. У вихору рата растали су се и сада су се срели на тлу ослобођеног Београда. Потпоручник Ераковић представио је капетану земуунску делегацију, и она му је изложила циљеве посете и жеље грађана Земуна. Саслушавши све говорнике, он их упути вишем официру, мајору Светозару Ђукићу, који је вршио дужност команданта Београда и чије се се-

диште налазило у Официрском дому. У Дому се пред присутним официрима поновило оно што је већ обављено на обали: предат је брод и град Земун.

Погранични Земун био је први град преко Саве и Дунава, који се директно предао српској војсци 2. новембра 1918. године.¹⁰ Уручењем потпуно исправног брода српска војска дошла је у посед и те како потребног пловног објекта, који је омогућио реализацију препоруке команданта савезничке источне војске, генерала Франше д'Епереа, упућене још 30. октобра српској Врховној команди, у којој јој се, из политичко-пропагандних разлога, налаже да што пре пребаци преко Дунава, Саве и Дрине мање јединице српских војника, како би се у ратним извештајима „могло рећи да су савезничке трупе прешле на територију Аустро-Угарске“.¹¹ Већ је речено да је Београд дочекао своје прве ослободиоце 1. новембра. Два дана касније свечано је дочекана прва већа јединица — VII пук „Краља Петра“ Дунавске дивизије. Петог новембра капетан Јелача на свом броду превезао је у Београд званично изасланство Народног већа за град Земун, на челу с

потпредседником др Ж. Бертићем, да замоли да српска војска „пређе у Земун и Срем да тамо успостави власт, пошто је услед потпуног расула хабсбуршке монархије у свим њеним крајевима наступило стање безвлашћа“.¹²

Пошто су „с успехом извршили своју мисију“, чланови земунске делегације, бурно поздрављени од окупљених Београђана на савском пристаништу, вратили су се истог дана на брод с великим бројем угледних Београђана, међу којима су били ректор Универзитета Богдан Гавриловић, професор Универзитета Андра Стефановић и доцент др Коста Тодоровић. После грађана на брод је укрцана једна војна јединица са својим старешинама. Према једној каснијој изјави то је била 1. чета 3. батаљона VII пешадијског пука.¹³ Препуни брод нешто пре 12 часова стигао је у Земун. Мада се Земунци нису надали да ће истим бродом, којим је ујутру пошла њихова делегација, стићи у град и српски војници, они су их достојно дочекали као своје ослободиоце. После насилне мобилизације, хапшења, стрељања, бежања, интернације и других патњи, најзад је стигла слобода.

НАПОМЕНЕ

¹ У Завичајном музеју Земуна налази се део рукописа *Бекство из ропства и рат у позадини*, који су 1968. написали Гаврило Томић и Драгиша Ераковић. Рукопис садржи сећања аутора на њихова доживљавања и догађаје пре педесет година, занимљива за историју данашњег Београда јер приказују расположења појединаца и група људи и ратну атмосферу тог времена у Земуну, који се до 5. новембра 1918. налазио под аустријском, односно аустроугарском влашћу. Извесно је да су за ову прилику најважнија сећања на оснивање Месног одбора Народног већа за град Земун (29. октобра) и акција која се завршила предајом аустријског брода „Радецки“ српској војсци, 2. новембра 1918.

Сећања Г. Томића и Д. Ераковића писана су после великог временског размака и стога је требало податке упоредити с другим изворима. Овај посао поверен је Миодрагу Дабижићу, професору историје, који је рукопис као мемоарску грађу припремио за штампу.

² Стари назив улице (Николајевска, пре 1793) замењен је 1947. године (Ђеогошева).

³ Проглас Месног одбора Народног већа за град Земун сачуван је у Завичајном музеју Земуна, I. 6. — Др Светислав Поповић (Земун, 1882 — 1961, Београд), адвокат и политичар, студирао је право у Загребу и Бечу. После првог светског рата активно се бавио политиком. Био је и градоначелник Земуна. — Живко Бертић (Кукујевци, у Срему, 1875 — 1938, Београд) студирао је право у Загребу и Прагу. Суђено му је због спаљивања мађарске заставе 1895. Био је истакнути члан Хрватско-српске коалиције.

⁴ Стеван Карамата (Земун, 1866 — 1940, Јакеш, у Босни) завршио је Трговачку школу и посветио се банкарској струци. Од 1903. управник је филијале Српске банке у Будимпешти. Год. 1918. члан је Месног одбора у Земуну и повереник за финансије у Народном већу Војводине.

⁵ Св. А. Ђорђевић, *Кроз ратне вихоре*, Београд 1967, стр. 335.

⁶ Андрија Јелача (Ср. Митровица, 1888 — 1926, Београд) после завршене основне школе, четири разреда Реалне гимназије и Троразредне више трговачке школе у Земуну, запослио се поч. 1908. у *Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft*, у којем је до маја 1912. прошао пут од бродског морнара до првог капетана брода. Год. 1922. положио је и испит за звање капетана пристаништа и на том радном месту остао је у Тителу све до своје смрти у саобраћајној несрећи.

⁷ Упореди с писањем „Правде“, Београд 20. октобар (2. новембар по н.к.) 1918, стр. 2: *Последње пакости*.

⁸ Исто, стр. 1: *Како смо ослобођени*.

⁹ Понтонски мост оштећен је још 1. новембра (по н.к.). Види „Правда“, 22. октобра (4. новембар по н.к.) 1918, стр. 2: *Коначно уништење мостова*. Дана 3. нов. Немци су у 2.14 часова бацили у ваздух остатке гвозденог жел. моста. У вечерњим часовима запаљен је „сувоземни део дрвеног, тзв. ратног моста који води од Саве до земунске железничке станице“.

¹⁰ Изјава Драгише Ераковића, дата у Завичајном музеју Земунa, 7. маја 1969. године: „Ова акција изведена је 2. новембра 1918. Из-

ненађује ме вест у Правди од 24. октобра 1918, на стр. 2, у којој је објављено када сам се вратио из заробљеништва. Тај датум је померен: 5. новембра било је већ све готово — Земун је ослобођен.“ Брод је касније добио име „Војвода Мишић“.

¹¹ Б. Храбак и Д. Јанковић, *Политика и напори Србије у ратној 1918. години*, Београд 1968, стр. 187.

¹² Правда, Београд 24. октобра (6. новембра по н.к.) 1918, стр. 1 и 2: *Српска војска у Земуну*.

¹³ Изјава Радована П. Радовановића, пешадијског пуковника у пензији и резерви, оверена у I кварту Управе града Београда, бр. 8098, 26. марта 1936: потписани уверава сваку власт „да се је капетан пок. Андрија Јелача... први са својим бродом „Радецки“ ставио под управу српских власти и превезао на свом броду (моју чету с три митраљеза) 1. чету 3. батаљона VII пешад. пука... ради заузећа града Земунa, ради заштите српског живља и приватне и државне имовине“. — Изјава Вој. М. Тодоровића, бив. команданта београдског пристаништа, оверена у Среском суду у Земуну, ов. бр. 597, 22. маја 1940.

SOUVENIRS DES JOURNÉES D'OCTOBRE 1918

Un groupe de cadres verts a organisé plusieurs actions contre des biens d'Etat et contre les organes d'autorité. La dernière action, décrite dans cette partie des souvenirs, concerne la ville frontalière Zemun, qui attendait les armées serbes et alliées venant du sud. Deux membres de l'organisation illégale des «cadres verts» et un aspirant de réserve de l'armée serbe, fugitif du camp des prisonniers (D. Eraković) sont arrivés à Zemun et y ont appris que le 29 octobre 1918 a été formé «Le Conseil local des citoyens près le Conseil National de la ville de Zemun» avec la tâche «d'exécuter en tant qu'organe du Conseil National les ordres de ce dernier, de se charger des besoins de la ville et des citoyens et en particulier en ce qui concerne la protection et la sécurité de tous les citoyens». Le grand paquebot autrichien «Radotzky» est arrivé en même temps dans le port de Zemun. L'aspirant Eraković, qui a informé à une réunion clandestine certains membres du Conseil local avec la

situation dans les arrières autrichiens, a insisté sur le plan de garder le paquebot, de la cacher et de la remettre à l'armée serbe qui est entrée le 1-er novembre 1918 à Belgrade. Deux membres du Conseil local ont réussi, grâce à leur autorité, à convaincre le capitaine du bateau, Andrija Jelača, serbe de nationalité, d'adopter ce plan. Avant l'aube le 2 novembre le bateau, en bravant les dangers, est arrivé à Belgrade libéré et s'est rendu avec son équipage à l'armée serbe.

Ce bateau mis à la disposition de l'armée serbe lui a fourni le moyen de réaliser les recommandations du commandant des forces alliées à l'Est, Franchet d'Espéray, disant que ce petites unités serbes devraient franchir le Danube et la Save afin de pouvoir dire dans les rapports qui des forces alliées sont entrées en territoire austro-hongrois». Le 5 novembre 1918 le bateau «Radotzky» a transporté un détachement serbe à Zemun qui a mis fin aux deux siècles de règne autrichien dans ces régions.

Насловна страна: Народно позориште у Београду
Лектура српскохрватског текста: Олга Шафарик
Превод и коректура француског текста: Иванка Марковић
Коректура српскохрватског текста: Вера Петровић
Штампа: Београдски графички завод, Београд, Војводе Мишића 17
Штампање завршено маја 1970.
Тираж 1 000 примерака